

Az emberközpontú nyelvművelés és az antik retorikai hagyomány

Bevezetés

A nyelvben két ellentétes folyamat zajlik – szünet nélkül. Az egyik a nyelv folyamatos megújulásában, a másik a nyelv régi elemeinek (ragjainak, szavainak, kifejezéseinek) megőrzésében és az újakkal szembeni érdeklődő, kritikus, megfigyelő, leíró és olykor elutasító hozzáállásban nyilvánul meg (Fábián 1984, 1999). A nyelvi jelenségek mozgékonyágát – értékelő módon – a nyelvművelés követi figyelemmel, és igyekszik az új jelenségekre a lehető leghamarabb reagálni.

A nyelvművelés célja és tartalma nem örök és változatlan, hanem idő és hely függvénye, tevékenységét pedig a társadalom igényei határozzák meg (Adamikné 2013; Fábián 1984, 1999; Lőrincze 1980, 1993, 1999; NyelvmK.). Ennek megfelelően a nyelvművelésnek változnia és alkalmazkodnia kell az aktuális (modern) társadalmi igényekhez, nem rekedhet meg olyan elveknél, amelyek egy korábbi társadalmi (és politikai) rend és nyelvfelfogás szellemiségében születtek. E haladó törekvés huszadik század végi példája Lőrincze Lajos *Emberközpontú nyelvművelés* című munkája (Lőrincze 1980), amely a korábbi „nyelvközpontú nyelvművelést” értelmezte újra. Lőrincze hangsúlyozta, hogy nyelvművelő tevékenység nemcsak a nyelvre, hanem a nyelvet beszélő emberre is vonatkozik, hat, mert a nyelvi jelenségeket az ember, a társadalom érdeke szempontjából is vizsgálja: társadalmi szempontból melyik hasznos, melyik használható fel (13).

A „nyelvközpontú nyelvművelés” Lőrincze saját terminusa, amely alatt a két világháború közötti nyelvművelő tevékenységet érti (Sándor 2001). Ez utóbbi megállapítás kiegészítésre szorul: Lőrincze elsősorban az öt megelőző korszak germanizmus-központúságára, nyelvtisztító tevékenységére gondol, amikor nyelvközpontúságról beszél (Lőrincze 1980: 16–8), hiszen ebben az időszakban az idegenszerűségek elleni harcra tevődött a hangsúly (pl. a *Magyarosan* folyóiratban; Fábián 1984: 86–98). Lőrincze szemléletváltásával megalkotta a pozitív nyelvművelés fogalmát, amely a példamutatásra, az igényes, szép szövegek megismertetésére és a nyelvi ismeretterjesztésre figyelt a nyelv eszközszerűségével szemben (Balázs 2001: 86–7). Bárczi Géza hetvenes évekbeli meghatározása is még inkább nyelvközpontúnak mondható: „A nyelvművelés a nyelv életébe való tudatos beavatkozás, a nyelv fejlődésének bizonyos ésszerű korlátok közé szorítása, sőt e fejlődés irányítása” (Bárczi 1974: 16). Kemény Gábor Bárczi Gézát (és elődeit) a nyelvközpontú nyelvművelés képviselői közé sorolja (Kemény 2007: 120).

Mi volt az alapja Lőrincze Lajos új szemléletének? A jelen dolgozat célja, hogy rávilágítson: a Lőrincze Lajos-féle nyelvművelői felfogás/szemléletváltás gyökerei megtalálhatók már az antik retorikai hagyományban is, és mind a mai napig hatnak, élnek a nyelvművelésben.

Retorika és nyelvművelés

A nyelvtudomány alapjait az ókori görögöknél kell keresnünk, hiszen az elméleti alapot, a vizsgálati tárgyat és a terminológiát is nagyrészt ők adták ennek a területnek. Gondolkodásukban szorososan összekapcsolódott a nyelv és a logika, a kettőt nem választották szét (nem tudták szétválasztani), ezért a nyelv elemzése helyett a gondolkodás elemzéséről értekeztek (H. Tóth 1996: 1). A nyelvről tehát az ókorban is gondolkodtak, beszéltek (Adamikné 2007), és az akkori nyelvi sokféleség is hozzájárult ahhoz, hogy álláspontok ütköztek meg egymással – ahogyan manapság is. A görög és római szónoklattanok mind egy ideális (eszményi) nyelvváltozatot preferáltak, és igyekeztek mind szélesebb körben elterjeszteni azt. A szónoklás az antik korban alapismeret volt, a férfiak – ha érvényesülni akartak, véleményt akartak formálni például a népgyűlés előtt – meg kellett tanulniuk az ékesszólás fortélyait. Feltételezhető, hogy – különösen az athéni demokráciában – a férfilakosság túlnyomó része bírta az ékesszólás képességét.

A retorika magában hordta az erkölcsök tanítását, tanulását is, valamint a grammatika ismeretét: vagyis egy komplex nyelvi tudást. Feltételezett továbbá irodalmi műveltséget és önálló alkotóképességet is. A szónoklattanban fontos volt a hallgatóságra tett hatás is (páthosz), vagyis a szónok nem feledkezhetett meg arról, kikhez beszél: a közönségnek értenie kellett az üzenetet, különben a várt hatás könnyen elmaradhatott. Lőrincze Lajos emberközpontú nyelvművelésében fontos szerepet kap a kommunikációs zavarok elhárítása, amelynek egyik sarokköve az üzenetnek olyan formában való megfogalmazása, amelyet a hallgató/olvasó könnyen megért (vö. pl. Lőrincze 1980: 19). Ez feltételezi az úgynevezett holisztikus szemléletet is: a szónok, a beszélő (illetve az ő érvelése) mindig az egész emberhez szól (az értelméhez és az érzelmeihez egyaránt), és a megszólított ember reakciója is hasonló lesz: értelmi és érzelmi egyszerre (Cooper 1989; Adamikné 2013). A beszélőnek tehát tudnia kell megfelelően választani a rendelkezésére álló nyelvi (stílus)eszközök között, amelyeknek tárházát folyamatosan bővítenie és művelnie kell.

A retorika tehát komplex nyelvi tudás. Hozzáteesszük azonban, hogy szónoklattan valószínűleg előbb írhattak az antik görögök, mint nyelvtant: Arisztotelész *Rétorikája* (mint az első rendszeres szónoklattan) a Kr. e. 320-as évekből való, míg a Dionüszosz Thrax nevéhez köthető első nyelvtan Kr. e. 100 körül jelenített meg (Robins 1999: 39).

A retorikát ma nagyon sok területen alkalmazzák, és már az alkalmazott és elméleti nyelvészet kettéválásánál is ott voltak azok a területek, ahol ma a retorika eredményeket mutat fel mint alkalmazott tudomány, sőt olyan tudomány is van már, amely viszonylag fiatal, és a retorikából vált ki (pl. a stilisztika). A retorikák stíluselméletét a nyelvművelés is magáévá tette, fontos elemekként ismerve el őket a nyelvi művelődésben, az anyanyelvi nevelésben (Pölcz 2012).

A nyelvművelésről

„Nyelvművelésnek nevezzük az alkalmazott nyelvtudománynak azt az ágát, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével igyekszik segíteni a nyelv egészséges fejlődését” (NyelvmK. II. 1985: 349). Egy másik meghatározás szerint a nyelvművelés „tudományosan megalapozott, nyelvészek által végzett alkalmazott nyelvészeti, főként nyelvpolitikai, nyelvi tervezési, nyelvstratégiai tevékenység egy adott nyelv nyelvtani-nyelvhasználati körülményeire, helyzeteire vonatkozóan” (Balázs–Zimányi 2007: 188–9). Vagyis a nyelvművelés csak egy tudományos alapú stratégia segítségével állhatja meg a helyét, a saját szerepét mindig újraértelmezve.

1980-ban megjelent munkájában Lőrincze Lajos három alapvető feladatban látja a nyelvművelő tevékenységet (1980: 8–9):

- 1) a nyelvművelő megállapítja az élő nyelvszokást (konkrét felmérésekre alapozva);
- 2) értékeli, megítéli az új nyelvi jelenségeket;
- 3) magáénak vallja a nyelvi bővítés feladatát, a fellépő hiányok pótlását.

A nyelvművelést a beszélő és a hallgató közötti zavartalan kommunikáció elősegítőjének tekinti (vö. a hallgatóság figyelembevétel, a rájuk tett hatás a retorikában). Az emberközpontúság három kritériuma pedig a következő (Lőrincze 1980: 12–3):

- 1) az anyanyelvi ismeret minél magasabb fokú elsajátítása;
- 2) a beszélők tudjanak állást foglalni egy-egy új nyelvi jelenséggel kapcsolatban;
- 3) „pozitív nyelvművelés”, példamutatás.

Sándor Klára szerint a Nyelvművelő kézikönyv szócikkében (amely a Lőrincze-féle felfogással összhangban van) a „nyelvjobbításra” való törekvés áll, és ez elmentés a nyelv és a nyelvtudomány közti viszony modern felfogásával: azzal, hogy a nyelvtudomány deskriptív, azaz leíró, nem pedig preskriptív, azaz előíró szemléletű (Sándor 2006: 979–80). Nem veszi figyelembe azonban a szócikk további megállapításait, például:

- „[A] nyelvi jelenségek megítélésének módjában ugyancsak gyakran találkozunk túlságosan leegyszerűsített [...] nézetekkel”, sokan „a vitás nyelvi jelenséget csak a két szélsőség szerint ítélik meg: vagy jónak [...] tartják, vagy rossznak. [...] Más szempontból nézve: ez a szemlélet ellensége a változatoknak” (NyelvmK. II. 1985: 356).
- Az anyanyelvi ismeretterjesztésről szóló rész alatt pedig ezt olvassuk: „Nem szabad követnünk a régi nyelvművelésnek azt a gyakorlatát, hogy a nyelvi nevelés tartalmát leszűkítette a hibás nyelvhasználat bírálata, főként az idegenszerűségek kérdésére. A nyelv helyes használatát, biztos nyelvérzék kifejlesztését, kétes esetekben való dönteni tudás képességét csak a nyelv széles körű, elmélyült ismerete teszi lehetővé [...]. Ehhez nemcsak mai irodalmi és köznyelvünk ismerete szükséges, hanem kívánatos a nyelvjárásokban való tájékozódás, sőt a régi nyelvekben való bizonyos fokú jártasság is” (i. m. 357).

- „A nyelvművelés sokrétű feladatainak elvégzése [...] elsősorban a nyelvészekre vár” (i. m. 358). Sándor Klára ezzel szemben kijelenti: „a nyelvészek elkülönítik tevékenységüket a nyelvműveléstől” (Sándor 2006: 980). Ez utóbbival kapcsolatban gyakran hivatkoznak Gombocz Zoltánra (pl. Sándor 2001; Lőrincze 1980; Fábrián 1984, 1999).

A „helyes” fogalma tehát adekvát, a nyelvi környezet függvénye, így annak megítélése, hogy mikor mi a helyes, nem abszolút törvény. Ahhoz, hogy a nyelvész jól ítélhessen meg egy jelenséget, a fentebb felsorolt ismeretek birtokában kell lennie, magának a nyelvművelésnek pedig szükséges fejlődnie és követnie a társadalmi változásokat (Tolcsvai 1996/1999). (A nyelvművelést ért kritikák, támadások nem hazai sajátosságok, Angliában és Amerikában is aktív diskurzus zajlott a nyelvművelésről, és ennek a diskurzusnak egyik eredményeként jött létre a Plain English Campaigne. A téma összefoglalóját lásd Heltai–Nagy 1997. Magyarországon 2006-ban jött létre egy hasonló szervezet Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda néven).

Nyelvi norma, nyelvszokás. A nyelvműveléshez szorosan kapcsolódik a nyelvi norma fogalma. A Nyelvművelő kézikönyv meghatározása szerint „nyelvi normának az írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük” (NyelvmK. II. 334). A kézikönyvben azt is olvassuk, hogy a nyelvi norma nem változhatatlan, mivel a nyelvszokás is változó, tehát nem független sem az időtől, sem a helytől. A kézikönyv rövidített, egyszerűsített kiadása, a Nyelvművelő kézis�ótár másként fogalmaz: „Nyelvünk rendszerhálózatának van a legműveltebbek által használt és az egész nyelvközösségre ható, átfogott írott és beszélt változata: ez a nemzeti nyelv. [...] Az alváltozatokban alárendelt normák is érvényesülhetnek. [...] A normákat rugalmas szilárdság jellemzi. [...] A nemzeti nyelv normáiban nyilvánul meg magának nemzetünknek az egysége is (más fontos kapcsolatokkal együtt, természetesen!). Terjeszteni is, csiszolni is azok kötelessége, akik hozzájuthattak mind a legszélesebb, mind a legmélyebb nyelvi, irodalmi műveltséghez” (Grétsy–Kemény 2005: 411).

Lőrincze Lajos vallotta: egy-egy szó vagy nyelvi forma nem lehet önmagában jó vagy rossz: értékét és értelmét a felhasználás során, a funkciójában kapja meg (Lőrincze 1980: 20). Vagyis a nyelvszokás, az „úzus” a legnagyobb úr, amelyet Lőrincze így határoz meg: „A nyelvszokás egy kisebb vagy nagyobb közösség nyelvhasználatának megszokott, szokásos, közhasználatú módja, amely a szavak hangalakjában, kiejtésében, írásában, megválasztásában, egymáshoz való kapcsolásuk formájában nyilvánul meg” (Lőrincze 1980: 39). Felfogása anynyiban összecseng a Nyelvművelő kézis�ótáréval, hogy a normát, a nyelvszokást a műveltebb társadalmi rétegekhez köti, de legalábbis elhatárolja a „nyelvileg kevésbé műveltektől”. Mint írja: „Az a nyelvszokás azonban, amelyre hivatkozunk, nem a nyelvjárást beszélők, nem a nyelvileg kevésbé műveltek nyelvhasználat, hanem a nyelvjárások fölél emelkedett, viszonylag minden részletében egységessé vált köz- és irodalmi nyelv kifejezésmódja” (Lőrincze 1980: 44). Lőrincze egy

korábbi, bár később átdolgozott egyetemi jegyzetében azt is hangsúlyozza, hogy a köznyelvi norma valójában elvonatkoztatás, „tisztá” formájában senki sem beszéli (Lőrincze 1999: 81). Ugyanitt megjegyzi azt is, hogy természetesen vannak – és hozzátesszük: lesznek is – olyan jelenségek, amelyek helyességéről még nem alakult ki egyöntetű vélemény.

A pécsi Molnár Mária 2015-ös doktori értekezésében, a tankönyvek nyelvezete kapcsán foglalkozik az úzus kérdésével – vagyis a téma napjainkban is napirenden van a nyelvudományban. Molnár sorra veszi a normafogalom számos különböző megközelítését (Hermann Paul, Simonyi Zsigmond, Brassai Sámuel, Bohuslav Havránek és mások), és megállapítja, hogy „a minden időpillanatban változó norma gyökere a mindenkori, pillanatnyi nyelvszokás kell, hogy legyen, mert ez teszi lehetővé, hogy a nyelvhasználó a közösség tagjaként interakciókba lépve saját maga is részese lehessen a normaalkotás folyamatának” (Molnár 2015: 27).

Az úzusra való hivatkozás Arisztotelész *Rétorikájában* is tetten érhető, amikor arról beszél, hogy „prózasztílusban csak közhasználatú és alapjelentésű szavakat, valamint metaforákat használhatunk” (Rét. 1404b). A „közhasználatú” jelző összecseng Lőrincze Lajos felfogásával és a *Nyelvművelő* kézikönyv és kéziszótar meghatározásaival is, amennyiben a nyelvi norma rugalmasságára és változandóságára figyelünk. Az úzusra Horatius *Ars poeticájában* is találunk utalást (Lőrincze 1980: 39):

„Van joga és lesz is mindig minden dalosoknak
mondani új szavakat, ha korunknak bélyege rajtuk.
Mint erdő ősszel, hervadt levelét ha lerázza,
hullnak a régi szavak, leköszönnek a régi korokkal
s új bimbó mosolyog, ha az új kikelet hívogatja. [...]]
Lám mi, halandók, elmúlunk, művünk se marad fenn,
elhal a nyelv becse, nincs kegyelem, nincs szó örök éltű.
Sok feledett ige újra virul, s mai szók elenyésznek.
Elvirul és lepereg nyelvünk dús lombja, a törvény
ez, s legfőbb bíránk, örökös mérték s az ítélet.”

Az úzuson kívül azonban több olyan komponens is létezik, amelyet – Lőrincze szerint – a nyelvi norma szempontjából figyelembe kell vennünk (Lőrincze 1999: 87–103):

- a) a beszélők egyéni ízlése,
- b) nyelvérzék (azaz kinek mennyire jó a stílusérzéke),
- c) a nyelvben fellelhető logika, amely mind a kutatókat, mind a szilárd alapot kereső laikusokat foglalkoztatja,
- d) az adott nyelvi forma célszerűsége,
- e) az írók nyelvhasználata,
- f) a tájnyelvek,
- g) a jóhangzás (a beszéd hangzó oldalának esztétikai része: mi szép, mi hangzik jól és mi nem),
- h) a nyelvten, amely vitás kérdésekben (mint az adott kor nyelvállapotának tükrözője) mércének tekinthető.

A stílus, a stílusere nyek és a nyelv mvelés

A nyelvnek nemcsak nyelvtana, hanem stilisztikája is van (Lőrincze 1980: 21). Lőrincze itt felhívja a figyelmet arra, hogy ezt már Simonyi Zsigmond is leírta a Magyar Nyelvőrben a következő szavakkal: „a nyelvhelyesség nem a nyelvtan, hanem a stilisztika kérdése”.

Ha a stilisztika szerepére tekintünk, láthatjuk, hogy lényegi kapcsolódása van az antik retorikával, mintegy kiegészíti azt, ahogyan Babits is írja *Irodalmi nevelés* című esszéjében: „Egy stúdium ez most is, csakhogy két oldala van: gondolataink összegyűjtése és kifejezése. Egy oldalról gondolkodni, más oldalról beszélni tanít, a szó legtágabb értelmében. Az olvasás is gondolkodás, az írás is beszéd” (AAA 2005: 574). Babits szerint a retorika a gondolkodás tanítása (erről – illetve a gondolkodás fontosságáról – hosszabban értekeznek), míg a stilisztika a beszéd tudománya. A kettő kapcsolata a mindennapokban is megfigyelhető: az emberek azért beszélnek sokféleképpen, mert sokféleképpen gondolkodnak. Ezért van szükség a gondolkodás pallérozására, hogy a beszéd is jó legyen, mert csak jó ember lehet jó ügy szónoka (*vir bonus dicendi peritus*) (AAA 2005: 583).

A stilisztika tulajdonképpen ma is egy teljes értékű retorika részét képezhetné (AAA 2005: 258). A retorika így tehát mindenre vonatkozhat, ami szóban, szövegben, a megnyilatkozásban, a beszéd során létrejön (uo.).

Az antik korra visszatekintve, Arisztotelész szerint „nem elég azt tudni, hogy mit kell mondanunk, azt is tudni kell, hogyan adjuk elő. És ez nagyban hozzájárul ahhoz, hogy beszédünket ilyen vagy olyan színben tüntessük fel” (Rét. 1403b). Ez magában hordozza azt is, hogy nem feltétlenül az a lényeges, hogy mi a mondanivalónk, hanem az számít igazán, hogy amit mondunk, azt hogyan adjuk elő. Ehhez azonban el kell sajátítanunk bizonyos ere nyeket, magunkévá kell tennünk szabályokat, elveket, hogy megfelelően végezhesük el a feladatot, hiszen a stílus akkor fejezi ki az érzelme ket, ha a sértésről a haragos ember nyelvén szól; istentelen és rút dolgokról a méltatlankodó és iszonyodó nyelvén; ha dicsérendő dolgokról, a csodálkozók, szánalmat keltőkről a szánakozók hangján szól, és hasonlóképpen a többiről is. Az illő stílus hihetővé teszi a tartalmat” (Rét. 1408a). Cornificius szerint „a stílusérzék az adott tárgynak megfelelő szavak és mondatok megtalálása” (Her. 1. II. 3.). Ő később a stílusnemekhez köti a téma részletesebb tárgyalását, de már itt leszögezi, hogy az *elocutió* nak rendelkeznie kell bizonyos követelményekkel (AAA 2005: 82), azaz a szónoknak számolnia kell bizonyos ere nyekkel, amelyeket a stílus kidolgozásánál figyelembe kell vennie.

Cicero minden retorikai tényező közül legfontosabbnak a stílust tartja, ezért *Orator* című művében ennek szenteli a legnagyobb részt. Adamik Tamás szerint Cicero továbbfejleszti nemcsak a görög (és hellenisztikus) stílus szemléletet, összekapcsolja ugyanis a három stílusnemet a szónok három feladatával (AAA 2005: 88):

egyszerű	→	bizonyítás
közepes	→	gyönyörködtetés
fennkölt	→	megindítás

Cicero a tökéletes szónokot keresi, azt, aki jártas mind a három stílusnemben, és azokat a megfelelő helyen tudja alkalmazni.

Quintilianus is beszél stílusról. Mivel a szónoknak szem előtt kell tartania bizonyos erényeket, ezért a stílust a retorika legnehezebb részének tartja, így szerinte erre kell a legnagyobb figyelmet fordítani. Szavak és gondolatok szorosan egymáshoz tapadnak, olyanok, mint a test: egészségesen, jó állapotban büszkeségére vannak a tulajdonosnak, és csodálatára másoknak. „A legjobb szavaink ugyanis többnyire a gondolatokhoz tapadnak, és saját fényükkel világítanak. [...] Közeledjünk hát emelkedettebb lélekkel az ékesszóláshoz, amely ha egész testében erőtől duzzad, nem igényli a körömlakkot és a hajbodorítást” (Szón. 8. I. 21–3.)

Már Arisztotelésznél is találkozunk a klasszikus retorika négy stíluserevével, amelyek tehát az illőség, a világosság, a nyelvhelyesség és az ékesség (Adamikné 2013). A stíluserevek közül most hármat emelünk ki: az illőséget, a világosságot és a nyelvhelyességet. Az ékesség tárgyalásába főként a szóképek és az alakzatok tartoznak.

Az illőség. Ha fentebb a nyelvhasználat helyzethez igazodásáról esett szó, érdemes elsőként az illőség stíluserejét megvizsgálni. Az illőség fontosságát már Gorgiasz is felismerte, és kairosznak, megfelelő időnek nevezte. Ha illően világos a beszédmű, az írásmű, akkor szép is, kellemes is, izgalmas is (RetLex. 2010: 1093).

Arisztotelész Rétorikájában egy fejezetet szentel az illőség kérdésének, három szempontból vizsgálva meg azt: a stílus meg kell, hogy feleljen a jellemeknek és az érzelmeknek, valamint arányosnak kell lennie a tárggyal. A jellemmel való összhang az egyes emberi csoportok nyelvén való megszólalást takarja (legyen az öreg, fiatal, férfi vagy nő stb.), míg az érzelmeknek való megfelelés a megfelelő hangnemet jelenti (dicsérendő dolgokról a csodálkozó hangján szóljon, dühítő dolgokról pedig a méltatlankodók nyelvén stb.). Arányosság alatt a megfelelő stílusnemhez való ragaszkodást érti: egyszerű, közepes vagy fennkölt legyen a mondanó, ha a helyzet így kívánja meg.

Szempont	Tartalom (amire vonatkozik)	Fogalmak
jellem	emberi csoportok	férfiak, nők, gyermekek, fiatalok, idősek stb.
érzelmek	hangnem	dicsérő-csodálkozó, dühítő-méltatlankodó szánakozó-szánalomkeltő stb.
arányosság	stílusnem	egyszerű, közepes, fennkölt (a megfelelő kiválasztása)

Összefoglalva: ha a szavak a valóságot igyekeznek tükrözni, „s ha hűen idomulnak a valósághoz, illő lesz a stílusunk” (Adamik 1998: 64), vagyis az adekvát stílus kiválasztása és alkalmazása a legjobb, és így alakíthatjuk ki az illő kereteket. Ha visszatérünk Gorgiasz elnevezéséhez (kairosz ~ megfelelő idő), világossá válik, hogy már akkor is a megfelelő helyen és időben, a megfelelő stílusban előadott beszédet értették illőség alatt.

A *C. Herenniusnak ajánlott Retorika* szerzője nem tárgyalja külön az illőséget, művében csak három stílusérényt említ: a választékosságot (amelybe az érthetőség-világosság kettősén túl a nyelvhelyességet is beleszámítja), a jólszerkesztettséget, valamint a fenséget.

Cicero sem tárgyalja külön a stílusérények kérdését, de nagy erényként említi – és a tökéletes szónok megtalálásában jelentős szerepet szán neki –, hogy a szónok tudja váltogatni a három stílusnemet. A jó példával maga járt elől, saját beszédein mutatta meg elképzeléseit: „Mindazt, ami a szónokban dicsérendő, megkísérelte megvalósítani a saját beszédeiben” (Adamik 1998: 136).

Quintilianus *Szónoklattanának* tizenegyedik könyvében tér ki az illőségre, és azt meglehetősen hosszán, öt fejezeten keresztül tárgyalja. Nem véletlen, hiszen leírja, hogy az írás, a gondolkodás és a rögtönzés képességének elsajátítását az illő beszéd megtanulásának kell követnie, és bár ez a felsorolásban az utolsó, mégis a legfontosabb: „Cicero szerint ez a negyedik stílusérény, az én véleményem szerint pedig a legszükségesebb” (Szón. 11. I. 1). Arisztotelészhez hasonlóan Quintilianus is háromféle szempontot vizsgál az illőséggel kapcsolatban: az előadásmódot és a stílust, valamint a körülményeket. Az előadásmód és a stílus jó megválasztásán szerinte is sok múlik mind a hallgatóság, mind a szónok részéről, „a szónoki beszéd ugyanis megmutatja az erkölcsöket, és igen sokszor a lélek titkait is feltárja.” (Szón. 11. I. 30). Arisztotelészhez hasonlóan az életkorok eltérő jellegéről és követelményeiről is szót ejt. Ő fiatalokról, idősekről, katonákról és nyilvánosan bölcselkedőkről beszél, és a négy csoporttal szemben támasztott követelményekről:

Csoport	Követelmény	Hogyan ne?
idősek	tömör, szelíd és kimért	dagályosan, magasztosan, merészen, díszesen
fiatalok	Elfogadott a kissé terjengős, vakmerőséget súroló beszédmód.	szárazan, görcsösen és szükséztelven, tekintélyelvűen
katonák	„Katonaemberhez keresetlenebb szavak illenek.”	–
nyilvánosan bölcselkedők	–	díszítéssel, választékos szavak használatával és ritmikus szerkesztéssel

Az eltérő életkorokból adódik, hogy ugyanaz a szó vagy kifejezés másként hat minden életkorban, van olyan kifejezés, amely „valakinél szabadszájúságnak, másnál heveségnek, megint másnál gögnek minősül” (11. I. 37).

Quintilianus felhívja a figyelmet arra is, hogy védőügyvédként a szónoknak figyelnie kell az eltérő körülményekre, továbbá figyelembe kell vennie, hogy milyen körülmények között, vagyis kik előtt beszél: „nemcsak az számít, hogy ki beszél és kiért, hanem az is, hogy ki előtt: különbséget tesz ugyanis a vagyon és a hatalom, és nem ugyanaz a beszédmód illik a császár, a tisztviselő, a szenátor, a magánszemély és az egyszerű szabad ember előtt, s nem ugyanabban a hangnemben folynak a nyilvános perek és a döntőbírák előtti viták” (11. I. 43). Az adekvátság tehát ranghoz is kötött szempont (volt). Quintilianus ezeken kívül óvja a szónokot az öndicsérettől (és ezáltal a gúnyolódástól is), mint nem illő és álta-

lános hibától, továbbá felhívja a figyelmet arra is, hogy bizonyos kényes kérdésekben hogyan járjanak el (pl. anya és fia közti peres ügyben).

Sajátos és érdekes különbséget tesz azonban a fejezet elején: elkülöníti a hasznost az illőtől. Ismert példával él: Szókratész védőbeszédét állítja elének, mondván: Szókratész nem tartotta illőnek, hogy más írja meg helyette a védőbeszédét (pedig hasznos lett volna, s az ifjú Lüsziász még sikerre is vihette volna a perét), inkább a maga védelmét választotta, és így „örök életet szerzett magának minden korban”, bár igaz, hogy földi életét nem folytathatta. Később – mintegy megnyugtatóként – leszögezi azért, hogy „szinte mindenfajta ügyben ugyanaz hasznos is lesz és illő is” (vö. még Bolonyai 2011).

A vizsgált szónokok illőségről alkotott elméletének összegzése az alábbi táblázatban látható:

Név	Mit mond az illőségről?
Arisztotelész	A stílus meg kell, hogy feleljen az érzelmeknek és a jellemnek, valamint arányosnak kell lennie a tárggyal.
Cornificius	Nem tárgyalja külön.
Cicero	Nem tárgyalja külön, de a három stílusnemben való ékesszólás képességének elsajátítását alapvetőnek tartja.
Quintilianus	Az illőség a stílussal, az előadásmóddal és a körülményekkel kapcsolatos.

Míg Arisztotelész a stílusban értelmezi az illőséget, addig Quintilianus már csak egynek említi azok között a jellemzők között, amelyek az illőséget kívánják. A görög filozófus belső jelenségként, kifejezetten az elocutióra vonatkoztatja ezt az erényt – a pronuntiatiótól függetlenül, míg a római retorikaszerző mindkét jelenségre nézve fontosnak tartja az illőséget, a körülményeket (azaz, hogy ki előtt beszél a szónok) külön tényezőként említve.

A világosság. „A világosság, a közérthetőség mai nyelvművelődésünknek legfontosabb kérdése. A gondolatközlés (a kommunikáció) pontosságát, eredményes voltát joggal tekinthetjük a nyelvhasználat helyessége próbájának” – írja Lőrincze Lajos az emberközpontú nyelvművelés kapcsán (1980: 33). A világosság az antik retorikában pedig az érthetőségnek, a mondanivaló világos átadásának erénye a szavak és a szókapcsolatok szintjén.

Arisztotelész a Rétorikában nem beszél külön a világosságról, hanem együtt tárgyalja az illőséggel. Fontos meglátása, hogy „a beszéd egyfajta jel, úgyhogy ha nem tesz világossá valamit, nem tölti be funkcióját. [...] A stílust a közhasználatú névszók és igék¹ teszik világossá, az összes többi [...] fennköltté és ékessé teszi” (3. II. 1404b). A fennkölt és ékes pedig a költészet sajátja.

¹ A „névszó és ige” szó szerkezetet az összes szófajt lefedte az akkori értelmezés szerint (vö. a fordító megjegyzése: i. m. 272. lábjegyzet). Később Arisztotelész maga is megjegyzi, hogy „a beszéd névszóból és igékből áll.”

Arisztotelész elveti a tájszavak,² valamint az összetett és új képzésű szavak gyakori használatát, mert ezek akadályozzák a megértést, a világosságot. Ha a szónok mégis túlságba vinné ezek alkalmazását, akkor a fagyosság hibájába esne, mert prózája túlságosan dagályos és költőies lesz, így nem tesz eleget az illőség követelményének sem (Adamik 1998: 60). Arisztotelész négyféle példát is hoz erre a vétségre (Rét. 1406 a, b):

- a) felesleges összetett szavak (pl. magastetejű, eredményhozó),
- b) szokatlan szavak (leginkább a szokatlan és oda nem illő jelzők: irdatlan-ság, gügyeség),
- c) hosszú, oda nem illő jelzők (leginkább tautológiák: fehér tej, nedves veríték),
- d) oda nem illő metaforák (sápadt és vértelen ügyek, az emberi élet szép tükre).

A tájszavak, neologizmusok használatának elvetése már ebben a korban feltételezhetően valamilyen nyelvi normát, de egy kitüntetett nyelvváltozat létét biztosan. Arisztotelész szövegében még nincs utalás városi és vidéki, művelt és műveletlen nyelvhasználatra, nyelvváltozatra és főleg nem a beszélőkre, ahogyan az később, a római retorikák megírása idején (Cornificius, Cicero, Quintilianus művei esetén) már elterjedt nézet volt (Adamik B. 2009: 196–204).

Arisztotelész egyetlen díszítőelem alkalmazását engedélyezi a prózában, ez pedig a metafora. Meglepő lehet, hogy egy szóképet említ a világosság és az illőség tárgyalásánál, hiszen ezek a későbbi retorikákban többnyire az ékességről szóló fejezetben kerülnek elő, mindenesetre a görög filozófus szerint a metafora egyéni jelleget kölcsönöz a beszédnek, ezért nagyszerű díszítőelem. „A világosság, a kellemesség és a különlegesség a metafora sajátja, és ez az, amit nem lehet másoktól megtanulni” (1405a). Arisztotelész elhatárolja a metaforát a hasonlattól, amely csak hasonlít, és nem mutat rá az azonosságra (Adamik 1998: 61–2), és még ráadásul túlságosan költőies is (Rét. 1406b). A metafora izgalmasabb a hasonlatnál, mert megdolgoztatja a hallgatót: aki hallgatja a beszélőt, kíváncsi lesz arra, hogy két, egymástól teljesen eltérő dolog hogyan lehet azonos. Persze, hogy meglepő dolog, hiszen a metafora „eltérő dolgok közötti hasonlóság” (Adamik 1998: 61–2). A Retorikai lexikon is általános meghatározást ad: a metafora „hasonlóságon alapuló névátvitel [...] A metaforában a hasonlóság két fogalom közötti (külső, belső, funkcionális) hasonlóságnak vagy hangulati egyezésnek is tekinthető” (2010: 796). Aki képes felismerni a metaforát a beszédben, illetve képes észrevenni a hasonlóságot a különböző dolgok között (AAA 2005: 79), az lesz képes metaforát alkotni, ezért lesz egyéni jellegű ez a díszítőelem (Adamik 1998: 61–62).

Bár Arisztotelész elveti a tájszavak, a furcsa szóalakok és neologizmusok gyakori alkalmazását, mégis tesz engedményt ezen a téren: „Ahogyan másképpen hat ránk az idegen, mint a hazánkfia, úgy van ez a stílussal is. Ezért nyelve-

² Az itt és a műben „tájszó”-ként fordított szóalak a nyelvjárási szavak mellett utalhat a furcsa kifejezésekre, valamint a neologizmusokra is (vö. a fordító megjegyzése: i. m. 278. lábjegyzet).

zetünknek különös jelleget kell kölcsönöznünk. Az emberek ugyanis csodálják azt, ami távoli; s ami csodálatos, az kellemes. [...] A kötetlen beszédben ezen eszközöket sokkal kisebb mértékben lehet alkalmazni [mint a költészetben], mert témája egyszerűbb” (3. II. 1404b). Arisztotelész tehát nem veti el teljesen a szokatlant, a csodálkozást kiváltót, sőt javasolja is, hogy éljünk ilyen elemekkel, mert élvezhetőbb lesz a beszédünk: „ugyanis mindenki metaforákkal, alapjelentésű és közhasználatú szavakkal társalog. Nyilvánvaló tehát, hogy ha valaki jól fogalmaz, annak stílusa különös is” (3. II. 1404b). Attól, hogy a beszéd érthető és világos, még nem kell egysíkúnak lennie. Fontos a változatosság azért, hogy hallgató feladatát megkönnyítsük.

A C. Herenniusnak ajánlott Retorikában Cornificius csak három stíluserejnyet említ: a választékosságot, a jólszerkesztettséget és a fenséget (Her. 4. XII. 17), amelyek közül az első magába foglalja a világosságot és a latinosságot/nyelvhelyességet is. A közhasználatú és alapjelentésű szavak említése nála sem marad el: „A világosság szabatossá és érthetővé teszi a beszédet. Két eszközzel érjük el: közhasználatú és alapjelentésükben használt szavakkal. A közhasználatú szavak azok, amelyek a mindennapi beszédben használatosak; az alapjelentésükben használt szavak azok, amelyek azt a dolgot jelentik vagy jelenthetik, amiről beszélünk” (uo.). A retorikaszerző a továbbiakban csak röviden tárgyalja az erényeket, ezt a kérdést nem részletezi tovább.

A vizsgált kommentárok és összefoglalók alapján (Adamik 1998: 121–46, valamint AAA 2005: 88–92) Cicero sem beszél részletesen a világosságról. A legátfogóbb leírást Quintilianus adja a világosság témájára tekintettel is. Szónoklattanában a homályossággal állítja szembe, amelyet így határoz meg: „A homályosságot pedig a használatból kiment szavak okozzák, például ha valaki a főpapok kommentárjait, a legrégebb szerződéseket és a divatja múlt szerzőket kutatná, csak azt érné el azzal, amit azokból összehordott, hogy nem értik” (Szón. 8. II. 12). Vagyis az archaizmusok és a közhasználatban már meg nem lévő szavak és kifejezések jelenthetik a nehézséget. Persze – teszi hozzá – vannak olyanok, akik azzal akarnak kitűnni, amit csak ők tudnak.

Később is felhívja rá a figyelmet, hogy nem az a „választékos és keresett, ami értelmezésre szorul” (8. II. 21). Quintilianus ezt a fajta szemléletet „romlott beszédnek” nevezi, hiszen ezt a hallgató csak különleges zsenialitással tudja megérteni. Romlott tehát az, ami nem világos, illetve nem, vagy csak nagyon nehezen érthető meg. A homályosság több hibából állhat össze: tájnyelvi és csoportnyelvi szavak,³ kétértelmű szóhasználat vagy a nem megfelelő helyen alkalmazott közbevetések. Egy későbbi fejezetben aztán az alapjelentésű és átvitt jelentésű szavak megkülönböztetését is elvégzi: „Alapjelentésűek a szavak, amikor azt jelentik, amire eredetileg ki vannak jelölve, átvitt jelentésűek, amikor más az értelmük természetüknél fogva, és más az adott helyen” (I. V. 71).

A homályossággal szemben a világosság meghatározása nem elsősorban a közhasználat felől közelít: „A világosságot a szavakban főleg a tulajdonképpeni

³ „Gyakran megtévesztenek olyan kifejezések, amelyek csak bizonyos vidékeken vagy szakmákban használatosak” (8. II. 13).

jelentés biztosítja. De magát a tulajdonképpeni jelentést sem egyszerű értelmezni” (8. I. 1). Quintilianus kifejti, hogy nem elsősorban az elnevezésre gondol a világosság kapcsán, hanem a jelentés hatékonyságára (tehát mennyire állja meg az a bizonyos fogalom a helyét az adott szituációban. Előfordulhat ugyanis, hogy nem az elsődleges jelentés lesz a megfelelő). Másfelől is megközelíti a tulajdonképpeni jelentést: az eredeti szóból, abból, amelyből a képzett szó keletkez(het)ett – így egy kis etimológiai kitekintést is kínál.

Quintilianus a világosságot tartja a legfontosabb stíluserénynek. Művében számol az emberi gyarlósággal is, és felhívja a leendő szónokok figyelmét arra, hogy a beszédnek annyira világosnak kell lennie, hogy még a lankadó figyelmező bíró is megjegyyezze, amit mondanak. „Számunkra a világosság legyen az első stíluserény, tulajdonképpeni szavak, helyes szórend, nem túlságosan elnyújtott körmondat, semmi se hiányozzék, de ne is legyen fölösleges. [...] Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a bíró nem mindig figyel olyan feszülten, hogy a homályt ő maga eloszlassa” (8. II. 22–3).

Arisztotelész és Quintilianus között évszázadok teltek el, mégis vannak közös pontok a két elméletben – igaz ez a világosság kérdésére is. Arisztotelészt stíluselméletének megalkotásában is az arany középút nézőpontja vezethette (Adamik 1998: 72), vagyis a retorikát is ezen a rendszeren belül képzelhette el. Szerinte a stílus akkor lesz világos és illő, és akkor nem lesz lapos, ha mellőzi a szószátyárságot, és a túlságos tömörséget is. Adamik Tamás szerint az arisztotelészi stíluselmélet a szelekció és a kombináció egyidejű alkalmazásában testesül meg, így lesz a stílus egyszerre világos és különös is (Adamik 1998: 72–3). A stílus vizsgálatára később külön tudomány – a stilisztika – alakult ki, ennek alapjait azonban Arisztotelész fektette le a Poétikában és a Rétorikában (RetLex. 2010: 1088).

Quintilianus nem beszél középútról, ő a világosság elsődlegességét hangsúlyozza, amelynek a még oly részlegesen figyelő hallgatót is ébren kell tartania. Ezekon felül beszélünk azokról a pontokról, amelyek a két elmélet eltéréseit mutatják, hiszen Arisztotelész összekötötte az illőséget és a világosságot, míg római társa a jelentésről vélekedett másképpen.

Az ókori szerzők alapján tehát a világosság a homályosság ellentéte, azaz a hallgatóság számára mondanivalójában is érthető üzenet, amely a helyzethez igazodva és a kellő arányokat megtartva alkalmazza a beszéd díszítésére szolgáló elemeket. A világosság számol az „emberi gyarlósággal”, az összpontosított figyelemre nem mindig képes emberi lényvel, és a legegyszerűbb hallgató számára is befogadhatóvá teszi az üzenetet úgy, hogy a mondanivaló lényege ne vesszen el. Nem egyszerű feladat, ezért is van szükség a szónoki képességek elsajátítására, gyakorlására.

A nyelvhelyesség. A nyelvhelyesség erénye – illetve az, amit ma nyelvhelyességnek nevezünk – váltja ki napjainkban a legtöbb vitát. Lőrincze Lajos Bárczi Gézát idézi: „A nyelvhelyességet abból a szempontból kell... elsősorban néznünk, hogy egy-egy szó vagy fordulat, szerkezet milyen hatást tesz: ízetlen, lapos, sablonos, ízléstelen, nagyképű, fitogtató, tudálékos vagy színes, eleven, választékos, képszerű, zamatos, simán hidegen szabatos, előnyösen figyelemfelkeltő vagy

észrevehetetlenségében nemes” (Lőrincze 1980: 35). Az antik szónoklattanok is foglalkoztak a nyelvhelyesség kérdésével. Arisztotelész a Rétorika egyetlen fejezetét szentelte ennek a kérdésnek. Adamikné Jászó Anna felhívja a figyelmet rá, hogy Arisztotelész alapvető erénynek tekintette a nyelvhelyességet: „A stílus alapfeltétele a nyelvhelyesség” (Rét. 1407a, Adamikné 2013: 308). Arisztotelész öt követelményt is megfogalmaz: (Rét. 3. V):

- a) a kötőszavak helyes használata;
- b) a dolgokat nevükön nevezzük, ne pedig körülírjuk őket;
- c) ne alkalmazzunk kétértelmű kifejezéseket, mint azok, akiknek nincsen semmi mondanivalójuk;
- d) a szavak nemének helyes kell meghatározása (hímnem, nőnem, semlegesnem);
- e) az egyes és többes szám helyes alkalmazása.

Arisztotelész tehát a terjengősség és a kétértelműség visszaszorításában, az alany és állítmány egyeztetésében, valamint a görög egyik jellemző vonásában, a nyelvtani nemek helyes használatában értelmezi a nyelvhelyességet. A kétértelmű kifejezések elleni fellépés pedig jelentheti egyúttal a homályos, zavaró megfogalmazásoktól és a csúsztatásoktól való védelmet is. Ezekből „világosan látszik, hogy Arisztotelész számára a nyelvhelyesség nyelvtani (grammatikai) és jelentéstani (szemantikai) jelenségekből áll” (RetLex. 2010: 862). Továbbá itt említi meg azt is, hogy „az írásnak jól felolvashatónak és jól előadhatónak kell lennie; e kettő ugyanis azonos” (3. V. 1407b), ezzel a mondattal pedig kiszélesíti a vizsgálati kört: nemcsak a beszélt, hanem az írott nyelvben is fontos a tájékozottság és a precizitás, hogy ha írott szöveget adunk elő, világos legyen mindenki számára, melyik szó hová tartozik, melyiknek mi a jelentése.

Ezt a gondolatot Quintilianus fűzi tovább, aki a saját művében az alapoktól (a hangoktól) építi fel a szónoki ismereteket, és 12 könyves terjedelmes műve tulajdonképpen egy rendszeres (azaz rendszerbe foglalt) nyelvművelést foglal magában (RetLex. 2010: 863). A vizsgált művek közül kétségtelenül az övé mondható a legteljesebbnek, legátfogóbbnak, Quintilianus hosszan fejtegeti a nevelés fontosságát és azt, hogy mindent az alapokkal, a grammatikával (H. Tóth 1996: 20) kell kezdeni. Ez a Szónoklattan első könyvének előszavából vett idézetekből is jól látszik: „röviden bemutatjuk, amit hasznosnak ítélünk a szónok neveléséhez” (25); „nem fogok vonakodni leeresztkedni azokhoz a kisebb dolgokhoz, amelyeket, ha megtagadsz, nincs helye a nagyobbaknak” (5); „Mert az első könyv azokat a dolgokat fogja tartalmazni, amelyek megelőzik a rétor munkáját” (21); „Tökéletes szónokot nevelünk, aki nem lehet más, csak derék férfi, ezért nemcsak a kiváló szónoki képességet követeljük meg tőle, hanem a lélek minden erényét is” (9).

Quintilianus tehát részletes, írásos formában is leterjeszti a szónok (anyanyelvi) nevelésének módszertanát. Elképzelése szerint a gyermekeket először görög nyelvre kellene tanítani, csak azután a latinra. Felfogása meglepő lehet, hiszen római polgárról van szó, mégis az „idegen” nyelvbe való bevezetést szorgalmazza először, mondván: a latint a gyermek úgymint megtanulja, hiszen anyanyelvi környezetben nő majd fel. Quintilianus módszere valóban a bölcsőtől a sírig fogja

át a nevelést, hiszen azt szorgalmazza, hogy már a dajkák legyenek aktívak a nevelésben, és törekedjenek a helyes beszédre (ne csak az erkölcsük legyenek tiszták). De mit jelent a helyes beszéd Quintilianus szerint? Ehhez először tisztázza a grammatika és a nyelvhelyesség fogalmát, majd kitér a hibákra is.

A grammatikát alapvetően két részre osztja: a helyes beszéd tudományára és a költők magyarázására, de mindezek előtt a helyesírás áll, hiszen „a magyarázatot megelőzi a helyes fölolvadás” (1. IV. 3). Quintilianus tehát az írás – sorrendbeli – elsődlegességét hangsúlyozza: az írásnak meg kell előznie a helyes beszédre való tanítást és az irodalom ismeretét, magyarázatát. Éppen emiatt külön fejezetet szentel a helyesírásnak is a nyelvhelyességen belül, hogy erre építhesse fel a beszédtanítás alapelveit.

Valójában az alapoktól kezdi: a grammatika fejezetében a magán- és mássalhangzók tárgyalása az első a görög és a latin nyelv vonatkozásában. A szófajok tárgyalásánál pedig visszautal arra, amit Arisztotelész és a görögök vallottak az igékről és a névszókról: „A régiek ugyanis, közöttük Arisztotelész is és Theodektész, csak az igéket, a névszókat és a kötőszavakat különböztették meg, tudniillik úgy ítélték meg, hogy az igékben van a beszéd ereje, a névszóban az anyaga – hiszen más az, amit beszélünk, és más, amiről beszélünk –, a kötőszóban pedig azok összekapcsolása” (1. IV. 18). Quintilianus nem foglal állást a szófajok számát illetően – igaz, többféle elképzelést is számba vesz –, hanem csak ajánlásokat fogalmaz meg tanítóknak, hogyan tanítsák meg a gyermekeknek ezeket az ismereteket.

A nyelvhelyességet a szavakkal kapcsolja össze („ez a követelmény a szavakkal kapcsolatos”), és a beszédben (vagy írásban) ezek ellen vétett hibákkal – a barbarizmussal és a szolecizmussal – határozza meg a fogalmat. Ahogyan láttuk, már Arisztotelész is a megnyilatkozás alaptételévé tette a nyelvhelyességet (ő ezt hellénizmosznak/hellenizmusnak nevezte), és különbséget tett az egy szóban elkövetett nyelvi hiba, a *barbarizmosz*, és a szófüzésben ejtett hiba, a *szoloikizmosz* között (RetLex. 2010: 100). Ezeket aztán Cornificius is kifejtette A C. Herenniusnak ajánlott Retorikában: „Soloecizmusról akkor beszélünk, ha az utóbb következő szó nem kapcsolódik szabályosan az előzőhöz. Barbarismus esetén pedig a szavakban ejtünk valamiféle hibát” (Her. 4. XII. 17). Quintilianus ebben is alapos, és mindkettőnek többféle fajtáját sorolja fel (1. V. 93–6):

BARBARIZMUS

- a) idegen nyelvi hatásra kialakult zavar; ide tartozik „például ha valaki egy afrikai vagy hispán szót kever a beszédébe”;
- b) nem a megszokott módon mond egy szót (szokatlanul, fenyegetően vagy kíméletlenül);
- c) sajátos hozzátoldások tarkítják a beszédet (betűk, szótagok);
- d) rossz helyre tett hangsúlyok, elnyújtott szótagok.

A SZOLOECIZMUS ezzel szemben szám, nem vagy akár a szórend tekintetében történik. Fajtái pedig a következők:

- a) hozzáadás: mert hiszen, föl a magasba;
- b) elhagyás: sétálok utat, ezt ne tette meg;

- c) felcserélés: is én, akarta ezt hiszen;
- d) helyettesítés: amikor egy dolgot egy másik helyett mondanak – legtöbbször igéknél fordul elő (más nemet, más időt, más személyt mondanak stb.).

A hibák szemléltetésére a latin nyelvből vett gazdag példaanyagot használja, és összehasonlító módszerekkel él (többnyire a göröggel veti össze a latint). Példáit itt most nem idézem.

Azt, hogy miért érdemelnek nagyobb figyelmet a beszédben elkövetett hibák, Quintilianus azzal indokolja, hogy „ezekre nem lehet írásban példát hozni” (I. V. 17). Egyáltalán azzal, hogy a hibák felsorolására és a kiküszöbölésükre tesz erőfeszítést, egy sajátos módszert követ, mert nem közvetlenül határozza meg a helyes beszéd, vagy éppen a helyesírás fogalmát.

Quintilianus szerint gyakori hiba a beszédben a hangsúlyok nem megfelelő helyen való alkalmazása, vagy éppen a szótagok nyúlása és rövidülése, valamint hangok összeolvadása és elválasztása. A kép azonban ennél árnyaltabb, hiszen a nyelvjárások és a költői eszközök kivételt képeznek, más jellegűek. Az előbbi a görög nyelvben jelent nehézséget, hiszen ami az egyik nyelvjárásban helyes, az a másikban helytelen: „Ennek a dolognak [a hangsúlynak] nehezebb a megfigyelése a görögöknél, mert nekik több beszéd-fajtájuk van” (I. V. 29). A latin ezzel szemben egységesebbnek tekinthető, jól meghatározható helye van a hangsúlyoknak, hiszen logikailag kikövetkeztethetők. Quintilianus nem beszél az itáliai nyelvjárásokról, nem is említi őket. Tény, hogy ekkoriban már azt a korszakot élik, amelyet Adamik Béla a latin nyelv normalizációjának nevez (Adamik B. 2009: 192–234, lásd a III. részben), éppen ezért furcsa, hogy említés szintjén sem beszél a szerző más nyelvváltozatokról. A költők kivételes nyelvhasználatát pedig már Arisztotelész is szóba hozta korábban (a költői és a prózanyelv megkülönböztetése kapcsán). A hibákkal foglalkozó részt Quintilianus így zárja: „Ha tehát minden hibát, melyekről fentebb beszéltünk, kiküszöböltünk, akkor azt kapjuk majd, amit *ortoepeíának*⁴ (helyes beszéd) nevezünk, vagyis a hibátlan és kellemes hangképzést, mert így lehet azt helyesnek értelmezni” (I. V. 33).

A nyelvhelyesség kérdéséhez tartozik az idegen szavak kezelése is. A latinba számos idegen szó és kifejezés került, köszönhetően annak, hogy sok nemzetiség élt a Római Birodalomban. Quintilianus a pun, hispán és gall⁵ szavakat említi, de természetesen a római kultúrára legnagyobb hatással a görög nyelv és kultúra volt, „hiszen a római egyrészt innen lett fordítva, másrészt olyan szavakat használunk [mi, a rómaiak – P. Á.], melyek nyilvánvalóan görögök, ha a mi sajátjaink hiányoznak, amiképpen olykor ők is kölcsönöznek tőlünk” (I. V. 58). A legfon-

⁴ Az „ortoepeia” görög eredetű szóösszetétel (orthós = helyes; épos = beszéd). Bolla írásában feleleveníti, hogy mind a helyesbeszéd, mind a helyesírás az alkalmazott nyelvészet körébe tartozik, és mindkettő a köznyelvre, a nyilvános és művészi nyelvhasználatra (annak élőszóbeli vagy írásos formájára) vonatkozik (Bolla 1998: 3).

⁵ Máté Jakab szerint ezeken azokon a területeken, ahol ezek a népek és a többi olyan nép élt, akik nem hatottak meghatározóan a latin szellemiségre, ott a latin vált az államigazgatás nyelvévé, a beszélt latin nyelv pedig kiszorította a legtöbb nyelvet. Ebből a vulgáris latinból alakultak ki az európai újlatin nyelvek (Máté 2003: 91).

tosabb kérdés az, hogy ugyanúgy kell-e ragozni ezeket a szavakat is, mint az „anyanyelvi” szavakat, Quintilianus pedig a latinus ragozás mellett foglal állást, mondván: azt kell követni, amíg illő. Mégis van úgy, hogy a tekintélyt felülmúlja a nyelvszokás, amely előtt meg kell hajtanunk magunkat.

Quintilianus azonban nemcsak a hibákkal foglalkozik, hanem lefekteti a helyes beszéd alapelveit is. A meghatározó tényezők pedig a következők (vö. I. VI. 1–3):

Tényező	Mi jelent?
értelem	Az analógia, olykor pedig az etimológia szolgáltatja.
régiség	Valamiféle fenség (vallásos tisztelet) szolgáltatja.
tekintély	Szónokoknál és történetíróknál keresendő (a hiba is lehet példaértékű!).
megszokás	A szónoklás legbiztosabb tanítója.

A stíluserevények mind az adekvát megszólalást hivatottak segíteni (explicit módon az illőség, de a világosság és a nyelvhelyesség nem választható el tőle). Kemény Gábor szerint a nyelvi helyesség kontextusfüggő, helyezethez kötött, tulajdonképpen a szituációnak való megfelelés, odaillőség (Kemény 2007: 126). Korábban Lőrincze Lajos – Simonyi Zsigmondra hivatkozva – így nyilatkozott (egy részét a cikk első felében már idéztük): „a nyelvnek nemcsak nyelvtana, hanem stilisztikája is van, s ez utóbbi a nyelvhasználat kérdésében igen lényeges [...] a nyelvhelyesség nem a nyelvtan, hanem a stilisztika kérdése” (Lőrincze: 1980: 21).

A 21. századi nyelvművelő hozzáállás az emberközpontú, majd nemzetköz-pontú (Grétsy 1993) nyelvművelés után elérkezett a stílusközpontú nyelvművelés fogalmához, azaz – kijelenthetjük – visszatértünk a kiindulási pontba, az antik alapokhoz: ismét a stílus kérdése került a nyelvművelést végző szakemberek figyelmének középpontjába (Kemény 2007: 119–26; Adamikné 2013: 311).

Nyelvi cselekvési színterek, tervek

A nyelvművelés tágabb környezetéről is érdemes röviden szólnunk. A nyelvvel kapcsolatos döntések több szinten történhetnek. Szakmai szempontból a nyelvész szakember vizsgálódik, törődik az új jelenségekkel, a tulajdonképpeni előre mozdító döntések azonban a politikusokhoz kötődnek (jó esetben a szakemberek javaslatainak figyelembe vételével). A nyelvművelést végzők ajánlásokat fogalmazhatnak meg, előkészíthetik akár egy törvénnyel (pl. a 2001. évi XCVI. törvény a gazdasági célú reklámok szövegeiről), akár egy ünnepnappal (pl. A magyar nyelv napja) kapcsolatos döntések meghozatalát.

A nyelvet érintő politikai döntések így nyelvpolitikai döntésekké válnak. De a nyelvpolitika is rész egy hierarchiában, amely a nyelvre ható tényezőket képezi le. Ezek a tényezők a következők: „1. nyelvpolitika (nyelvtervezés), 2. nyelvi geopolitika, 3. nyelvstratégia, 4. nyelvművelés, 5. nyelvvédelem” (Balázs 1996/1999: 175; Balázs 2001; RetLex. 2010: 865). A nyelvpolitika „társadalomkutatók nyelvi kutatásokon, eredményeken alapuló, az idegen nyelvek és az anyanyelvek használatát szabályozó tevékenysége, amelynek végrehajtása a politika (oktatáspolitikai, kulturális

politika) feladata”, azaz a tényleges döntések politikai döntések, az Országgyűlés, a kormány vagy az illetékes miniszter hatáskörei. A nyelvstratégia ehhez kapcsolódóan „a nyelvpolitika tudatos végrehajtása”: tulajdonképpen gyakorlati megvalósulás, átfogó terv és alkalmazott eljárások összessége. A nyelvstratégia nem minden felosztásban kap önálló szerepet, gyakran a nyelvtervezés (nyelvpolitika) részeként értelmezik. Az is előfordulhat, hogy az egyes szintek átfedik egymást.

A nyelvművelésre többször is ösztűz zúdult az elmúlt évtizedekben: 1997-ben a tervezett nyelvtörvény váltotta ki 39 nyelvész tiltakozását (ÉS-nyilatkozat), majd a 2001-ben elfogadott reklámyelvtörvény kapcsán csaptak fel heves indulatok. Ezekre feleletként fogalmazta meg Balázs Géza a nyelvművelés vitairatát (Balázs 2005), amelyben összegzi a nyelvművelés-kritika véleményét, és feleletet fogalmaz meg a nyelvművelőket ért vádakra. A magyar nyelv Alaptörvényben való rögzítését szintén ellenérzések és ellenvélemények kísérték néhány nyelvész részéről (Kontra–Cseresnyési 2011).

A nyelvművelés átfogó fogalom, amelyet a nyelvstratégia és a nyelvpolitika bizonyos elemei is lefednek. Megkülönböztetendő azonban a laikusok által végzett nyelvvédő tevékenységtől, erre utalnak a „tudományosan megalapozott” és a „nyelvészek által végzett” jelzők is.

Lőrincze Lajos már korábban leírja, hogy káros az, ha megalapozatlanul jövendőlik meg a nyelvi romlást és ezáltal a nemzethalált. „Indokolatlan és jogtalan a »nyelvében él a nemzet« szállóigének az az értelmezése, alkalmazása, amellyel manapság egyre gyakrabban találkozunk: romlik a nyelv, emeljünk gátat a romlásnak, mert népünk, nemzetünk kerül végveszélybe. Rohan a szakadék felé. Ha a nyelv ügyében valamit nem teszünk” (Lőrincze 1978/1993: 168).

A tudományos megalapozottságú stratégia szükségét és módjait vázolja Balázs Géza (2001). S valóban: a magyar nyelvet nem fenyegeti a kihalás veszélye, a nemzedékek közötti súrlódás – nyelvi értelemben véve is – természetes dolog. A változás nem mindig rossz, sőt a nyelv alkalmazkodik a társadalmi szükségletekhez.

A nyelvművelésnek (vagy nyelvművelődésnek) abban van és lehet szerepe, hogy az ókori retorikák mintájára, a mai modern viszonyoknak megfelelő nyelvstratégia részeként, a gyakorlati megvalósításban segítsen különböző színtereken: az oktatásban, a nevelésben, a médiában, továbbá mozgalmi színtereken például anyanyelvi táborok és rendezvények szervezésével, támogatásával (Grétsy László és Balázs Géza, valamint az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport konkrét javaslatokat készített egy magyar nyelvstratégia kidolgozásához, vö. Balázs 2001, 2005; Grétsy–Balázs–Minya 2012). A legfontosabb dolog az, hogy a stratégia tekintettel legyen az adott nyelv jellegére, például arra, hogy régi vagy új nyelvről van-e szó, milyen a nyelv hangtana, milyenek a képzők stb. (Balázs 2001: 139–42). Balázs Géza bőséges listát készített a magyar nyelv jellegzetességeiről, ilyenek például tautologikus-nyomatékosító szerkezet (*amit elmondtam, az el van mondva*); kétszeres tagadás (*senki sem jött*) stb. (uo.). A nyelvstratégia fontos része lehet az interaktív szómagyarítás, amelynek már most is van fóruma az interneten (www.szomagyarito.hu). Az elképzelések szerint a sikerültebb magyarításokat el lehetne terjeszteni a beszélők között – kér-

dés természetesen, hogy mit fogadnak majd el. További feladatok várnak ránk a helyesírás, az oktatás, a nyelvi tolerancia nagyobb fokúvá tétele, de az idegen-nyelv-tanulás és a jogi-hivatali nyelv területén is (Grétsy–Balázs–Minya 2012).

Több nyelvi ismeretterjesztésre is szükség van, mert a nyelvhasználók sokszor bizonytalanok, és a norma fogalmát ezért sem temethetjük még el. A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda nyelvi tanácsadójaként rendszeresen találkozom egészen egyszerű, de rendkívül bonyolult helyesírási, nyelvhelyességi vagy éppen etimológiai kérdésekkel is. A tanácsadó ilyenkor legjobb tudása és a rendelkezésére álló szakkönyvek alapján válaszol – vagyis egy már „kodifikált tudáshoz” fordul, és hozzáteszi a saját maga tapasztalatait, így próbál meg irányt mutatni. A nyelv-művelés-kritika éppen ezt veti sokszor a nyelv-művelők szemére: nem dönthető el, hogy mi „helyes” és mi „helytelen”, mert ennek megítélése nem a tudomány része, és az az eszményi nyelvhasználat, amelyre hivatkoznak, voltaképpen nem is létezik (vö. Tolcsvai 1998; Kálmán 2004; Sándor 2006). A nyelvi babonáktól és nyelvi mítoszoktól a nyelv-művelés is elhatárolja magát (NyelvmK. II. 366 kk.), ezek általában szájról szájra terjednek (pl. az ’és’ elé nem teszünk vesszőt), és a nyelvhasználók nagy tömegét befolyásolhatják, elbizonytalaníthatják.

Tolcsvai Nagy Gábor is megfogalmazta a nyelvvel kapcsolatos stratégiai lépések fontosságát (Tolcsvai 2004). Szerinte ezeket a lépéseket szociolingvisztikai kutatásoknak kell megelőzniük, és minden egyes területen a jelenleginél alaposabb felmérésekre, kutatásokra van szükség. Tolcsvai szerint egy nyelvi stratégiai programban a következő területek fontosak (válogatás a 16 pontból a teljesség igénye nélkül) (i. m. 251 kk.):

- a nyelvi eszmény (létezik-e egyáltalán?);
- a leíró nyelvtanok felülvizsgálata az egyre bővülő szociolingvisztikai ismeretanyag hatására;
- nyelvi jogok;
- a beszéd, a kiejtés és az írás viszonya változásainak vizsgálata;
- helyesírási kérdések (túlszabályozottság)
- kétnyelvűség;
- a fordítás és tolmácsolás szerepének növelése; stb.

Tolcsvai inkább figyelemfelhívásnak szánja írását, konkrét javaslatokat nem fogalmaz meg, rávilágít azonban arra: van teendő a magyar nyelvvel kapcsolatban, szükség van stratégiai lépésekre, nyelvstratégiára. A nyelv-művelők közül Balázs Géza is szükségesnek tartja egy ilyenfajta, szociolingvisztikai(lag megalapozott) nyelvstratégia megalkotását, ennek központi szerepét is hangsúlyozza (Balázs 2001: 119).

Arra, hogy a nyelvészet és nyelv-művelés (ezen belül is szorosabban a szociolingvisztika/társasnyelvészet, a leíró nyelvészet és a nyelv-művelés) nem állnak egymással szöges ellentétben, sőt, egymást kiegészíthetik, Kenesei István mutatott rá Hányféle igazság van? című írásában (Kenesei 2002). Elképzelése szerint hazánkban egy nyelvi változás vizsgálatakor, az alkalmazott nyelvészetben belül a nyelv-művelő áll a folyamat kezdő- és végpontjában. „A nyelv-művelők fedezik fel – sokszor a leíró vagy társasnyelvésznel érzékenyebb füllel vagy szemmel –, hogy új jelenségek, kifejezések, szerkezetek jelentkeztek, és hogy ezek miben

térnek el a korábbiaktól, az addig elfogadottaktól” (i. m. 46). A következő állomás a leíró nyelvész, aki a jelenség nyelvszerkezetbe való illeszkedését vizsgálja. Majd a társasnyelvész következik, aki konkrét kutatási eredményekkel, adatokkal támasztja alá: kik, hol, hányan használják a kérdéses változatot, azaz mennyire terjedt el az új jelenség. S végül a nyelvművelő ezek alapján adhat tanácsot a hozzáférőknek.

Összegzés

A jelen írásban bemutattuk, hogy a Lőrincze Lajos-féle emberközpontú nyelvművelés antik retorikai alapokkal bír. Végigtekintettük az úzus, a nyelvszokás kérdését, valamint az antik stíluselméletek releváns stíluserényeit. Megállapítottuk, hogy a nyelvről az ókorban is gondolkodtak, vitáztak, és nevelői célzatú szónoklattanok mind egy ideális (eszményi) nyelvváltozatot preferáltak, és igyekeztek mind szélesebb körben elterjeszteni azt. A Lőrincze-féle nyelvművelés az embert helyezte előtérbe, és az ember érdekét tartotta szem előtt, amikor a kommunikáció zavartalanságáról értekezett. Lőrincze Lajos máig ható felfogását persze tovább is gondolták, és így beszélhetünk nemzetközpontú és stílusközpontú nyelvművelésről. A három közül a legutóbbi áll a legközelebbi rokonságban azzal, amit – alapgondolatként – az antik stíluselméletből kiolvashatunk. Végül röviden áttekintettük a nyelvi cselekvési színterekről szóló elképzeléseket is. Az emberközpontú nyelvművelés gondolatait ma is idézik, és Lőrincze Lajos szemlélete különösen aktuális most, születésének 100. évfordulóján.

SZAKIRODALOM

- Adamik Béla 2009. *A latin nyelv története. Az indoeurópai alapnyelvtől a klasszikus latinig*. Argumentum, Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Holnap, Budapest.
- Adamik Tamás 1998. *Antik stíluselméletek*. Seneca Kiadó, Budapest.
- Adamik Tamás (főszerk.) 2010. *Retorikai lexikon*. (RetLex.) Kalligram, Pozsony.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra (AAA) 2005. *Retorika*. Osiris, Budapest.
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. (Rét.) Telosz Kiadó, Budapest. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Adamik Tamás.
- Balázs Géza 1996/1999. „Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai”. In: Fábíán Pál – Lőrincze Lajos: *Nyelvművelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 164–76.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Balázs Géza 2005. „A magyar nyelv elé mozdításáról...” *Vitairat a nyelvművelésért*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza (szerk.) 2011. *E-nyelv Magazin – Nyelvstratégia* 2011/4. Elérhető: www.e-nyelv-magazin.hu.
- Balázs Géza – Zimányi Árpád (szerk.) 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Pauz-Westermann, Celldömölk.
- Bolonyai Gábor 2011. „Szókratész és a retorika”. In: Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.): *A filozófia és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Cornificius 2001. *A C. Herenniusnak ajánlott Retorika*. (Her.) Magyar könyvklub, Budapest Fordította: Adamik Tamás.
- Cooper, Martha 1989. *Analyzing Public Discourse*. Prospect Heights, Illinois: Waveland.

- Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat, Budapest.
- Fábián Pál – Lőrincze Lajos 1999. *Nyelvművelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1980. *Nyelvművelő kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Grétsy László 1993. „Nemzetközpontú nyelvművelés” *Magyar Nyelvőr* 127: 1–4.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kézisztótar II.* (NyelvmK.) Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Grétsy László – Balázs Géza – Mínya Károly (szerk.) 2012. „Dokumentumok anyanyelvünk helyzetéről” *Édes Anyanyelvünk* 2: 11–4.
- Heltai Pál – Nagy Róbert 1997. *Nyelvművelés Angliában és Amerikában: a Plain English Campaign*. *Magyar Nyelvőr* 131: 396–409.
- H. Tóth Imre 1996. *A nyelvtudomány története a XX. század elejéig. Csomópontok és átvezető szaklak*. Savaria University Press, Szombathely.
- H. Tóth Imre 2005. *A nyelvtudomány története. A kezdetektől a XX. század elejéig*. JATEPress, Szeged.
- Kálmán László 2004. *A nyelvművelés mint áltudomány*. Elérhető: <http://web.unideb.hu/~tkis/altudomany.htm> [2012. 02. 29.].
- Kemény Gábor 2007. „Stílusközpontú nyelvművelés” In: *Nyelvi mozaik. Válogatás négy évtized nyelvművelő írásaiból*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 119–26.
- Kenesei István 2002. „Hányféle igazság van?”. *Magyar Nyelv* 98: 39–48.
- Kontra Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet*. Osiris, Budapest.
- Kontra Miklós – Cseresnyési László 2011. A magyar nyelv halála (a Parlamentben 2001-ben és 2011-ben) <http://web.unideb.hu/~tkis/> [2012. 04. 20.].
- Lőrincze Lajos 1980. *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető, Budapest.
- Lőrincze Lajos 1993. *Megnől az ember szíve. Barátok – emlékek – találkozások*. Új horizont, Veszprém. Szerk.: Balogh Ferencné, Kolczonay Katalin és Raffai István.
- Magyar értelmező kézisztótar* 2003. (Éksz.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Máté Jakab 2003. *A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Molnár Mária 2015. *Normakövető és/vagy normaalkotó tanulók nevelése? A nyelvi norma szemlélete és közvetítése a magyar nyelvi tankönyveinkben*. PhD-értekezés, kézirat. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvtudományi Doktori Program, Pécs.
- Pölcz Ádám 2012. *Az alkalmazott nyelvészet retorikai megalapozása – A nyelvművelés retorikai alapjai*. Szakdolgozat, kézirat. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest.
- Quintilianus, Marcus Fabius 2009. *Szónoklattan*. (Szón.) Kalligram, Pozsony. Szerk.: Adamik Tamás.
- Robins, Robert Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Osiris–Tinta, Budapest. Ford.: Siptár Péter.
- Sándor Klára 2001. *Nyelvészet és ideológia*. http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/humfold/szocling/Sandor_K/corvina.htm [2015. 11. 12.].
- Sándor Klára 2006. „Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés”. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 958–95.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996/1999. „Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben” In: Fábián Pál – Lőrincze Lajos (szerk.): *Nyelvművelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 177–89.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi értekezések 144. Akadémiai, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Nyelv, érték, közösség*. Gondolat, Budapest.
- Wacha Imre 1999. *A korszerű retorika alapjai I–II*. Szemimpex, Budapest.

Pölcz Ádám

tanársegéd

ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

PhD-hallgató

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola